

Tekmeria

Vol 14 (2018)

(2017-2018)

γεγενῆσθαι. μνηνύεται οὖν ἀπὸ μετοίκων τέ τινων καὶ ἀκο-
λούθων περὶ μὲν τῶν Ἑρμῶν οὐδέν, ἄλλων δὲ ἀγαλμάτων
περικοπαί τινες πρότερον ὑπὸ νεωτέρων μετὰ παιδιᾶς καὶ
οἴκων γεγενῆσθαι. ΤΟΜΕΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΚΑΙ ΡΩΜΑΪΚΗΣ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑΣ ὡς ποιεῖται ἐν
ΕΘΝΙΚΟ ΙΔΡΥΜΑ ΕΡΕΥΝΩΝ • ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ
NATIONAL HELLENIC RESEARCH FOUNDATION • INSTITUTE OF HISTORICAL RESEARCH
SECTION OF GREEK AND ROMAN ANTIQUITY
καὶ
αὐτὰ ὑπολαμβάνοντες οἱ μάλιστα τῷ Ἀλκιβιάδῃ ἀχθόμενοι
ἐμποδῶν ὄντι σφίσι μὴ αὐτοῖς τοῦ δήμου βεβαίως προεστάναι,
καὶ νομίσαντες, εἰ αὐτὸν ἐξελάσειαν, πρῶτοι ἂν εἶναι, ἐμεγά-
λυνον καὶ ἐβόων ἔτι πρὸς τὸν δήμον καταλύσει τά τε μυστικά καὶ
ἡ τῶν Ἑρμῶν περικοπή γὰρ οὐκ οὐδὲν εἶη αὐτῶν ὅτι οὐ
μετ' ἐκείνου ἐπράχθη, ἐπιλέγοντες τεκμήρια τὴν ἄλλην αὐτοῦ
ἐς τὰ ἐπιτηδεύματα οὐ δημοτικὴν παρανομίαν. ὁ δ' ἐν τε
τῷ παρόντι πρὸς τὴν ἱστορίαν τοῦ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΚΑΙ ΡΩΜΑΪΚΟΥ
ΚΟΣΜΟΥ • CONTRIBUTIONS TO THE HISTORY OF THE GREEK
AND ROMAN WORLD • CONTRIBUTIONS A L'HISTOIRE DU
MONDE GREC ET ROMAIN • BEITRÄGE ZUR GESCHICHTE
DER GRIECHISCHEN UND RÖMISCHEN WELT • CONTRIBUTI
PER LA STORIA DEL MONDO GRECO E ROMANO
καὶ ἐτοίμος ἦν
πρὶν ἐκπλεῖν κρινέσθαι, πρὶν διαγνωθῆναι, πρὶν ἐπὶ
γὰρ καὶ τὰ τῆς παρασκευῆς ἐπεπρωγῆσθαι, καὶ εἰ μὲν τούτων
τι εἴργαστο, δίκην δοῦναι, εἰ δ' ἀπολυθείη, ἄρχειν. καὶ
ἐπεμαρτύρετο μὴ ἀπόντος πέρι αὐτοῦ διαβολὴς ἀποδέχεσθαι,
ἀλλ' ἤδη ἀποκτείνειν, εἰ ἂν καὶ ὅτι σωφρονέστερον εἴη
μὴ μετὰ τοιαύτης αἰτίας, πρὶν διαγνωθῆναι, πέμπειν αὐτὸν ἐπὶ
τοσοῦτ' στρατεύματι. οἱ δ' ἐχθροὶ δεδιότες τό τε στράτευμα
μὴ εὖνουν ἔχρη, ἦν ἤδη ἀγωνίζεσθαι, ὅ τε δήμος μὴ μαλα-
κίζεται θεραπεύων ὅτι δι' ἐκείνου οἱ τ' Ἀργεῖοι ξυνεστράτεον
καὶ τῶν Μαντινέων τινές, ἀπέτρεπον καὶ ἀπέσπευδον, ἄλλους
ρήτορας ἐνιέντες οἱ ἔλεγον νῦν μὲν πλεῖν αὐτὸν καὶ μὴ
κατασχεῖν τὴν ἀναγωγὴν. ΑΘΗΝΑ • 2019 • ATHENS
κρίνεσθαι ἐν ἡμέραις
ρήταις, βουλόμενοι ἐκ μείζονος διαβολῆς, ἦν ἔμελλον ῥῆον
αὐτοῦ ἀπόντος ποριεῖν, μετὰ πεμπτον κομισθέντα αὐτὸν ἀγω-
νίσασθαι. καὶ ἔδοξε πλεῖν τὸν Ἀλκιβιάδην.
Μετὰ δὲ ταῦτα θέρους μεσοῦντος ἤδη ἡ ἀναγωγή ἐγίνετο

Δύο ἐνεπίγραφα ἐπιτύμβια μνημεῖα ἀπὸ τὴν ἀρχαία Μόρρυλο

Ilias Sverkos, Thomais Savvopoulou

doi: [10.12681/tekmeria.19335](https://doi.org/10.12681/tekmeria.19335)

Copyright © 2018, Ilias Sverkos

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

To cite this article:

Sverkos, I., & Savvopoulou, T. (2018). Δύο ἐνεπίγραφα ἐπιτύμβια μνημεῖα ἀπὸ τὴν ἀρχαία Μόρρυλο. *Tekmeria*, 14, 69–91. <https://doi.org/10.12681/tekmeria.19335>

Δύο ἐνεπίγραφα ἐπιτύμβια μνημεῖα ἀπὸ τὴν ἀρχαία Μόρρυλο*

Κατὰ τὸ ἔτος 1989 οἱ Μιλτιάδης Β. Χατζόπουλος καὶ Λουΐζα Δ. Λουκοπούλου δημοσίευσαν στὴ σειρὰ *Μελετήματα* τοῦ Κέντρου Ἑλληνικῆς καὶ Ρωμαϊκῆς Ἀρχαιότητος μία ἐξαιρετικὴ μονογραφία μετ' τίτλο *Morrylos, cité de la Crestonie*.¹ Στὴ μελέτῃ αὕτῃ ἐκδίδονται 8 συνολικὰ ἐπιγραφὲς μετ' ἑνδειξὴ προέλευσης τοὺς Ἄνω Ἀποστόλους τῆς περιφερειακῆς ἐνότητος Κιλκίς, θέσῃ ἣ ὁποία ταυτίζεται μετ' τὴν ἀρχαία Μόρρυλο.² Πρόκειται γιὰ: i) Ἕνα τιμητικὸ ψήφισμα γιὰ τὸν Ἀλκέτα, σύμφωνα μετ' τὸ ὁποῖο ἡ πόλις τιμᾷ τὸν ἐπιφανῆ αὐτὸν πολίτη τῆς ἐξαιτίας τῆς συμβολῆς του στὸν ἐπισιτισμὸ τῶν διερχόμενων ἀπὸ τὴν περιοχὴ στρατιωτικῶν μονάδων, τῆς χρηματοδότησης ἐκ μέρους του τῆς κατασκευῆς τοῦ τείχους τῆς πόλης, τῆς φροντίδας του γιὰ τὸν ἐπισιτισμὸ τῶν κατοίκων καθὼς καὶ τῆς δωρεᾶς του στοὺς πολίτες καὶ στὸν Ἀσκληπιὸ ἀγελαίων βοῶν (205/4 π.Χ.).³ ii) Ἕνα ἐπίσης τιμητικὸ ψήφισμα γιὰ τὸν Παράμονο, γιὸ τοῦ Σαμαγόρου, τὸ ὁποῖο χρονολογεῖται γύρω στὸ 185-180 π.Χ. Σύμφωνα μετ' τὴν ἐπιγραφὴ ἡ πόλις τιμᾷ

* Χρήσιμες ὑποδείξεις γιὰ τὴν εἰκονογραφία καὶ τὴ χρονολόγησι τῶν ἀναγλύφων ὀφείλουμε στὴν Καθηγήτρια Θ. Στεφανίδου-Τιβερίου καὶ στὴν ἐπὶκ. Καθηγήτρια Ἑ. Παπαγιάννη (Θεσσαλονίκη).

1. Hatzopoulos, Loukopoulou 1989. Βλ. καὶ τὶς βιβλιοκρισίαι τῶν J.N. Corvisier, *REG* 104 (1991) 621-622· Y. Grandjean, *RA* 1991, 378-380· G. Marasco, *Epigraphica* 53 (1991) 290-291· J. Marcadé, *REA* 93 (1991) 186-187· C. Dobias-Lalou, *RPh* 65.2 (1991) [1993] 50-51· M. Zahrnt, *Gnomon* 65 (1993) 51-55· D. Mulliez, *AC* 64 (1995) 454-455. Πρβ. καὶ M.B. Hatzopoulos, *BullÉpigr* 1990, 472 + 1993, 366.

2. Γιὰ τὶς γνωστὲς γιὰ τὴν πόλιν μαρτυρίαι βλ. Papazoglou 1988, 183-184· Hatzopoulos 2006a, 22. Πρβ. συνοπτικὰ Σαββοπούλου 1998, 93-96 = 2015, 148-151.

3. AMK 261: Hatzopoulos, Loukopoulou 1989, 41-56 ἀρ. II (= *SEG* XXXIX 605)· Hatzopoulos 1996β, 70-71 ἀρ. 54 (*SEG* XLVI 702)· Μισαηλίδου-Δεσποτίδου 1997, 29-30 ἀρ. 14· Rhodes, Lewis 1997, 190· Chandezon 2003, 97-102 ἀρ. 21. Πρβ. Dobias-Lalou (σημ. 1) 50-51 (*SEG* XLI 573· *BullÉpigr* 1995, 425)· Gschnitzer 1994, 288 σημ. 23 (*SEG* XLIV 539)· Hatzopoulos 1996a, 53, 55-56, 58 σημ. 6, 143 σημ. 3, 149-150, 154, 342· Hennig 1997, 366-367 (*BullÉpigr* 1998, 112 [Ph. Gauthier])· Σαββοπούλου 1998, 93· Thériault 2001a, 207-213· Thériault 2001β, 91· Hatzopoulos 2006β, 59 (*SEG* LV 666)· Paschidis 2006, 264 (*SEG* LVI 692).

τὸν Παράμονο μὲ δημόσιο ἔπαινο καὶ θάλλινο στέφανο, ἐπειδὴ δώρησε σ' αὐτὴ καὶ στὸ θεὸ Ἀσκληπιὸ ἀγελάδα, ἐξ ἧς καὶ ἐκ|γενομένης ἐπιγονῆς πλείονος.⁴ iii) Μία ἀποσπασματικὰ σωζόμενη βασιλικὴ (;) ἐπιστολή.⁵ iv) Μία ὁροθετικὴ ἐπιγραφὴ αὐτοκρατορικῶν χρόνων, μὲ βάση τὴν ὁποία καθορίζονται τὰ ὅρια τοῦ ἀστικοῦ κέντρου τῆς πόλης (Μορρυλίων τῆς μητροπόλεως) σὲ σχέσιν μὲ τὴν περιφέρειά της (territorium).⁶ v) Μία ἀναθηματικὴ ἐπιγραφὴ στὸν Ἀσκληπιό, τὴν ὕγεια καὶ τὴν πόλιν τῶν Μορρυλίων, τὴν ὁποία ἀνήγειρε ὁ καταγόμενος ἀπὸ τὴν πόλιν Ἰωρον Σωσίας, γιὸς τοῦ Σωσιπόλεως (ca. 100 μ.Χ.).⁷ vi) Μία ἀποσπασματικὰ σωζόμενη ἐπίσης ἀναθηματικὴ ἐπιγραφὴ, ἡ ὁποία προέρχεται ἀπὸ τὸ ἴδιο ἱερὸ καὶ χρονολογεῖται στὴν ἑλληνιστικὴ ἐποχὴ.⁸ vii) Τὴν ἐπιτύμβια ἐπιγραφὴ τῆς Ἀδύρας, κόρης τοῦ Ἀντιγόνου (3^{ος} αἰ. π.Χ.)⁹ καὶ viii) τὴν ἐπιτύμβια ἐπιγραφὴ τοῦ Ἀντιγόνου, γιοῦ τοῦ Νικάνδρου (2^{ος} αἰ. π.Χ.).¹⁰

4. AMK 27: Hatzopoulos, Loukopoulou 1989, 17-40 ἀρ. I (= SEG XXXIX 606). Hatzopoulos 1996β, 69-70 ἀρ. 53 (SEG XLVI 702). Hatzopoulos 1997, 17-21. Μισαηλίδου-Δεσποτίδου 1997, 28-29 ἀρ. 13. Rhodes, Lewis 1997, 190. Chandezon 2003, 96-102 ἀρ. 20. Hatzopoulos 2006α, 77-78 (SEG LVI 693). Πρβ. Hatzopoulos 1996α, 53, 55, 58 σημ. 6, 63 σημ. 1, 143 σημ. 3, 148, 154, 257-258, 342, 386. Σαββοπούλου 1998, 93-94.

5. AMK 28: Hatzopoulos, Loukopoulou 1989, 56-57 ἀρ. III (= SEG XXXIX 607).

6. AMK 214: Hatzopoulos, Loukopoulou 1989, 57-63 ἀρ. IV (= SEG XXXIX 608. *BullÉpigr* 1990, 472). Πρβ. Decourt 1990, 184. Grandjean (σημ. 1) 379. Hatzopoulos 1996α, 66, 71. Veligianni 1995, 141. Nigdelis, Sverkos 2009, 166. Σαββοπούλου 1998, 96-97 = Σαββοπούλου 2015, 150-151. Γιὰ τὴ σημασία τοῦ ὅρου *μητρόπολις* στὴ συγκεκριμένη ἐπιγραφὴ βλ. ἐπίσης Puech 2004, 363.

7. AMK 262: Hatzopoulos, Loukopoulou 1989, 63-66 ἀρ. V (= SEG XXXIX 610). Πρβ. Papazoglou 1988, 336. Βουτυρᾶς 1993, 254-255. Hatzopoulos 1996α, 72-73. Tataki 1998, 114 ἀρ. 2. Hatzopoulos 2006α, 22. Ζάννης 2008, 97-113 (ὅπου καὶ ἡ σχετικὴ μέχρι τοῦδε συζήτηση γιὰ τὴ θέση τοῦ Ἰώρου. πρβ. *BullÉpigr* 2011, 423 καὶ SEG LVIII 630), ἰδιαίτερα 99 (γιὰ τὴν ἐπιγραφὴ ἀπὸ τὴ Μόρρυλο).

8. AMK 30: Hatzopoulos, Loukopoulou 1989, 66-67 ἀρ. VI (= SEG XXXIX 609). Πρβ. Dobias-Lalou (σημ. 1) 51-52 (SEG XLI 573). Βουτυρᾶς 1993, 255 σημ. 20. Tataki 1998, 118 ἀρ. 6. Σβέρκος, Τζαναβάρη 2009, 215.

9. AMK 400: Hatzopoulos, Loukopoulou 1989, 68 ἀρ. VII (= SEG XXXIX 611). Πρβ. ἤδη Ἰ. Βοκοτοπούλου, ΑΔ 35 (1980) [1988] Χρον. Β2, 369 + ΑΡ 36 (1988/1989) [1989] 62 (= SEG XXXVIII 627). Βλ. καὶ κατωτ. σημ. 62.

10. AMK 400: Hatzopoulos, Loukopoulou 1989, 68 ἀρ. VIII (= SEG XXXIX 612).

Στὴν ἀνωτέρω μελέτῃ συγκεντρώνονται καὶ μελετῶνται ἐπίσης τὰ γνωστὰ μέχρι τότε ἔργα γλυπτικῆς ἀπὸ τὴν πόλιν.¹¹ Κάποια ἀπὸ αὐτὰ εἶναι σήμερα χαμένα, ἡ πλειονότητα δὲ τῶν ὑπολοίπων δημοσιεύθηκε πρόσφατα ἀπὸ τὸν Γιώργο Δεσπίνην στὸν 2^ο καὶ 3^ο τόμο τοῦ Καταλόγου τῶν Γλυπτῶν τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου Θεσσαλονίκης.¹² Ἐπιπλέον, ἡ Ἰουλία Βοκοτοπούλου δημοσίευσε στὰ Χρονικά τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Δελτίου τοῦ ἔτους 1982 μία ἐπιτύμβια στήλη, ἡ ὁποία βρέθηκε κατὰ τὴ διάνοιξη τῆς ὁδοῦ Μαυρονερίου-Πικρολίμνης (ἡ περιοχὴ ἀνήκει πιθανότατα στὸ *territorium* τῆς Μορρύλου).¹³ Στὸ ἀνάγλυφο πεδίο παριστάνονται σὲ τρεῖς ζῶνες δέκα πρόσωπα, ἐνῶ σύμφωνα μὲ τὴν ἐπιγραφή τὸ μνημεῖο ἀνήγειραν οἱ ἀδελφοὶ Ἀπολλόδωρος καὶ Ἀρτεμίδωρος στὴ μνήμη τῶν γονέων τους Ἀρτέμιος καὶ Ἡλιοῦνος (2^{ος} αἰ. μ.Χ.).¹⁴

Μὲ ἐξαίρεση τὴν περιορισμένη ἀρχαιολογικὴ ἔρευνα ποὺ διηνήργησε στοὺς Ἄνω Ἀποστόλους κατὰ τὴ δεκαετία τοῦ 1960 ἡ Φωτεινὴ Παπαδοπούλου-

11. Hatzopoulos, Loukopoulos 1989, 69-79.

12. Πρόκειται γιὰ τὰ ἀκόλουθα: i) AMΘ 1018 – Κεφαλὴ Ἀσκληπιοῦ (τέλη 4^{ου} αἰ. π.Χ.): Hatzopoulos, Loukopoulos 1989, 70 ἀρ. 1 = *KGMΘ* II, 18-19 ἀρ. 154. ii) AMΘ 1013 – Γυναικεία κεφαλὴ (3^{ος} αἰ. π.Χ.): Hatzopoulos, Loukopoulos 1989, 70-71 ἀρ. 2 = *KGMΘ* II, 19-20 ἀρ. 155. iii) AMΘ 947 + 1165 – Ἀγαλμάτιο Ἀσκληπιοῦ (1^{ος} αἰ. π.Χ.): Hatzopoulos, Loukopoulos 1989, 71-72 ἀρ. 4 = *KGMΘ* II, 28-29 ἀρ. 164. iv) AMΘ 1090 – Ἀγαλμάτιο Ἀσκληπιοῦ (1^{ος} αἰ. π.Χ.): Hatzopoulos, Loukopoulos 1989, 71 ἀρ. 3 = *KGMΘ* II, 29 ἀρ. 165. v) AMΘ 224 – Γυναικεῖο ἀγαλμάτιο (1^{ος} αἰ. π.Χ.): Hatzopoulos, Loukopoulos 1989, 72 ἀρ. 5 = *KGMΘ* II, 31-32 ἀρ. 170. vi) AMΘ 1158 – Πλίνθος ἀγαλματίου Ἀσκληπιοῦ (ἴσως 1^{ος} αἰ. μ.Χ.): Hatzopoulos, Loukopoulos 1989, 72 ἀρ. 6 = *KGMΘ* II, 42 ἀρ. 181. vii) AMΘ 6839 – Ἄκρο χέρι ἀγαλματίου μὲ φιάλη (τέλη 4^{ου} αἰ. π.Χ./πρώιμοι ἑλληνιστικοὶ χρόνοι): Hatzopoulos, Loukopoulos 1989, 73 ἀρ. 8 = *KGMΘ* III, 17-18 ἀρ. 345 (ὅπου ἡ προέλευσί του ἀπὸ τὴ Μόρρυλο δὲ θεωρεῖται βέβαιη).

13. Γιὰ τὶς λοιπὲς ἀρχαιότητες ἀπὸ τὸ Μαυρονέρι (AMK 319-320 καὶ 406) βλ. Hatzopoulos, Loukopoulos 1989, 40 μὲ σημ. 3, 63, 69. Ἀπὸ τὸ Μαυρονέρι προέρχεται καὶ τὸ ἀνάγλυφο ἀρ. 9359 στὸ Ἀρχαιολογικὸ Μουσεῖο τῆς Θεσσαλονίκης.

14. AMK 406 + 706: Ἰ. Βοκοτοπούλου, *ΑΔ* 37 (1982) [1989] Χρον. Β2, 286 (πίν. 188β) + E.B. French, *AR* 37 (1990-1991) [1991] 53 + *BCH* 114 (1990) 796, 798 φωτ. 141 (= *SEG XXXIX* 613· *BullÉpigra* 1991, 397). Γιὰ τὰ πρόσωπα βλ. ἐπίσης *LGNP* IV, s.v. Γιὰ τοὺς τύπους τῆς δοτικῆς Ἡλιοῦνι καὶ Ἀρτέμινι βλ. Dubois 2010, 404 σημ. 34 καὶ Σβέρκος, Τζαναβάρη 2010, 216-217 ἀντίστοιχα.

Ζαφειροπούλου¹⁵ καί μία σωστική ανασκαφή κατά τὸ ἔτος 2002, ἐξαιτίας τῆς δημιουργίας ὕδατοδεξαμενῆς στὴν κορυφὴ τοῦ ὑψώματος τῆς Μορρύλου,¹⁶ συστηματικὴ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα τόσο στοὺς Ἄνω Ἀποστόλους ὅσο καὶ στὴν εὐρύτερη περιοχὴ δὲν πραγματοποιήθηκε ποτέ. Ἐτσι, ἡ πλειονότητα τῶν ἀρχαιοτήτων ποὺ προέρχονται ἀπὸ ἐκεῖ ἀποτελοῦν τυχαῖα εὐρήματα. Ὡστόσο, καλύπτουν ἓνα μεγάλο χρονικὸ διάστημα ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ 4^{ου} αἰ. π.Χ. ἕως καὶ τὸν 3^ο αἰ. μ.Χ.¹⁷ Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι σημαντικὴ θέση στὴν πολιτικὴ καὶ κοινωνικὴ ζωὴ τῆς πόλης κατέχει τὸ ἱερὸ τοῦ Ἀσκληπιοῦ. Ἐκεῖ θὰ στηθοῦν, σύμφωνα μὲ τὰ ψηφίσματα γιὰ τὰ ὁποῖα ἔγινε λόγος παραπάνω ἢ γραπτῇ εἰκῶν τοῦ Ἀλκέτα καὶ ἡ στηλὴ μὲ τὸ τιμητικὸ ψήφισμα γιὰ τὸν Παράμονο, γιὸ τοῦ Σαμαγόρου.¹⁸ Ἡ παρουσία μάλιστα μεταξὺ τῶν ἀναθετῶν τοῦ Ἀσκληπείου τοῦ καταγόμενου ἀπὸ τὴ Λητὴ Ζωΐλου κατὰ τὴν ἑλληνιστικὴ ἐποχὴ καὶ τοῦ Σωσία, γιοῦ τοῦ Σωσιπόλεως ἀπὸ τὸ Ἴωρον στὰ τέλη τοῦ 1^{ου} ἢ στίς ἀρχὲς τοῦ 2^{ου} αἰ. μ.Χ.¹⁹ δείχνει ὅτι ἡ ἐμβέλεια τοῦ ἱεροῦ ξεπερνοῦσε τὰ ὅρια τῆς πόλης καὶ διήρκησε μεγάλο χρονικὸ διάστημα.

Στὴν παρούσα ἐργασία δημοσιεύονται δύο ἐνεπίγραφα ἐπιτύμβια μνημεῖα τὰ ὁποῖα προέρχονται ἀπὸ τοὺς Ἄνω Ἀποστόλους καὶ παραδόθηκαν στὸ Ἀρχαιολογικὸ Μουσεῖο Κιλκίς τὰ τελευταῖα χρόνια. Σύντομη περιγραφή

15. Κατὰ τὴν ἔρευνα ἀποκαλύφθηκε ὑπόκαυστο ρωμαϊκῶν χρόνων καθὼς καὶ ἄλλα ἀρχιτεκτονικὰ κατάλοιπα· βλ. Φ.Μ. Παπαδοπούλου, ΑΔ 17 (1961-1962) [1963] Χρον. Β, 207 (Bull'Épigr 1964, 253)· H.S.F. Hood, «Archaeology in Greece, 1961-62», AR 8 (1961-1962) 14· G. Daux, «Chronique des fouilles et découvertes archéologiques en Grèce en 1961», BCH 86 (1962) 815-816· Πέτσας 1967, 309 ἀρ. 111. Βλ. σχετικὰ Μάνος 1966, 57-58· Χ. Μακαρόνας, ΑΔ 27 (1972) [1977] Χρον. Β2, 499· Hatzopoulos, Loukouroulou 1989, 39-40· Papazoglou 1988, 183 σημ. 64· Σαββοπούλου 1998, 16-17· Σαββοπούλου 2015, 36-39. Νὰ σημειωθεῖ ἡ ἀνακάλυψη τοῦ χωριῶ Ἄνω Ἀπόστολοι κατὰ τὸ ἔτος 1978 ἐνδὸς κιβωτιόσχημου τάφου· βλ. σχετικὰ Κ. Ρωμιοπούλου, ΑΔ 33 (1978) [1985] Χρον. Β2, 234.

16. Θ. Σαββοπούλου, ΑΔ 56-59 (2001-2004) [2012] Χρον. Β3α, 85-86 καὶ 205-206.

17. Hatzopoulos, Loukouroulou 1989, 78-79, 116-117.

18. Βλ. ἀνωτ. σημ. 3, στ. 16-18: τρεῖς γὰρ αὐτοῦ | τὴν εἰκόνα [ἐν τῷ ἐπιφανεστάτῳ | [τό]πῳ τοῦ Ἀ[σ]κληπείου· σημ. 4, στ. 16-21: σταθῆναι δὲ τὴν | [σ]τήλην δι' αὐτοῦ ἐν τῷ ἐπιφανεστάτῳ | [τ]όπῳ τοῦ Ἀσκληπείου, ὅπως καὶ οἱ [εἰ]ς λοιποὶ | [τ]ῶν πολιτῶν ἐνθλέποντες ὡς ἀπονέ[μεται] τις χάρις τοῖς τοιοῦτοις ἀνδράσ[ι]ν | παρορμῶσιν πρὸς τὴν ὁμοίαν αἴρε[σ]ιν. Βλ. σχετικὰ καὶ Βουτυράς 1993, 255-256.

19. Βλ. ἀνωτ. σημ. 7 καὶ 8.

καὶ φωτογραφία τοῦ πρώτου δημοσιεύθηκαν στὰ Χρονικά τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Δελτίου τοῦ ἔτους 1999, ἐνῶ συνοπτική περιγραφή τοῦ δευτέρου δίνεται σ' ἐκεῖνα τοῦ ἔτους 2012.²⁰

1. Ἐπιτύμβιο ἀνάγλυφο τοῦ Ἀλεξάνδρου

ΑΕΜΚ 8260. Ὁρθογώνια πλάκα ἀπὸ ὑπόλευκο χονδρόκοκκο μάρμαρο, σπασμένη σὲ τέσσερα κομμάτια τὰ ὁποῖα ἔχουν συγκολληθεῖ. Λεῖπει μεγάλο τμήμα τῆς δεξιᾶς πλευρᾶς, ἐνῶ ἀποκρούσεις ὑπάρχουν στὸ πλαίσιο τῆς παράστασης, καθὼς καὶ στὰ σημεῖα ἀνάμεσα στὰ θραύσματα, τὰ ὁποῖα ἔχουν συγκολληθεῖ μὲ γύψο. Μικρότερες φθορὲς ὑπάρχουν στὰ πρόσωπα τῶν σωζόμενων μορφῶν. Οἱ πλάγιες πλευρὲς εἶναι πρόχειρα δουλεμένες, ἐνῶ ἡ πίσω χονδροδουλεμένη, γεγονὸς ποὺ δικαιολογεῖ τὴν ὑπόθεση ὅτι τὸ μνημεῖο ἦταν ἐντοιχισμένο σὲ μεγαλύτερο ταφικὸ κτίσμα.²¹ Φαιόχρωμο ἴζημα καὶ ἄλατα καλύπτουν ὁλόκληρη τὴν ἐπιφάνεια τῆς πλάκας. Στὸ ἀνάγλυφο ὀρθογώνιο πεδίο, ποὺ περιβάλλεται ἀπὸ πρόχειρο πλαίσιο, εἰκονίζονταν πέντε συνολικὰ προτομές σὲ δύο ζῶνες. Στὴν ἐπάνω ζώνη σώζεται ἡ προτομὴ ὥριμου ἄνδρα, ντυμένου μὲ χιτῶνα καὶ ἱμάτιο. Τὸ κεφάλι του ἔχει περίπου κυβικὸ σχῆμα. Ὁ ὄγκος τῶν μαλλιῶν σχηματίζεται ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀπὸ καμπύλους βοστρύχους καὶ ἀκολουθεῖ τὸ περίγραμμα τοῦ κρανίου ἀφήνοντας ἀκάλυπτα τὰ μεγάλα αὐτιά. Τὸ πρόσωπο εἶναι εὐσαρκο μὲ μεγάλα ἀμυγδαλωτὰ μάτια καὶ βαριὰ βλέφαρα. Οἱ ρινοπαραϊακὲς αὐλακες εἶναι τονισμένες, ἐνῶ μιὰ βαθιὰ ρυτίδα αὐλακώνει τὸ μέτωπο. Μὲ μικρὰ χτυπήματα τῆς σμίλης δηλώνεται τὸ κοντὸ γένι. Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι τὴ μορφή συνόδευε στὰ δεξιὰ γυναικεία προτομή, ἡ ὁποία ἀπέδιδε τὴ σύζυγο τοῦ ἐκλιπόντος. Στὴν κάτω σειρὰ εἰκονίζονται παρατακτικὰ καὶ σὲ μικρότερη κλίμακα τρεῖς προτομές, τὰ χαρακτηριστικὰ τῶν ὁποίων φανερώνουν τὴ νεαρή τους ἡλικία καὶ ἀντιστοιχοῦν πιθανότατα στὰ τέκνα τοῦ ζεύγους. Ἀριστερά, παριστάνεται ἡ προτομὴ ἀγένειου νέου ποὺ φορᾷ χιτῶνα καὶ ἱμάτιο. Τὸ κεφάλι του, ἂν καὶ εἶναι ἀρκετὰ διαβρωμένο, ἔχει περίπου κυβικὸ σχῆμα. Τὰ κοντὰ μαλλιά του ἀκολουθοῦν τὸ περίγραμμα τοῦ κρανίου καὶ δηλώνονται μὲ μιὰ σειρὰ ἐγχαράκτες γραμμές. Τὸ πρόσωπο εἶναι εὐσαρκο μὲ μεγάλα ἀμυγδαλωτὰ μάτια καὶ μεγάλα αὐτιά. Ἡ νεαρὴ γυναικεία μορφή στὸ κέντρο, τῆς ὁποίας τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ προσώπου ἔχουν ἐπίσης ἀλλοιωθεῖ, φορᾷ χιτῶνα καὶ ἱμάτιο

20. Θ. Σαββοπούλου, ΑΔ 54 (1999) [2006] Χρον. Β2, 566 (εἰκ. 74). ΑΔ 67 (2012) [2016] Χρον. Β2, 474 (εἰκ. 37)· πρβ. *BullÉpigr* 2017, 325.

21. Γιὰ παρόμοια μνημεῖα βλ. Στεφανίδου-Τιβερίου 2009, 387-403 (μὲ τὴν προηγούμενη βιβλιογραφία).

πὸν πέφτει χαλαρὰ στοὺς ὤμους της. Ἔχει μεγάλα ἀμυγδαλωτὰ μάτια καὶ τὰ μαλλιά της ἀκολουθοῦν τὸν τύπο τῆς λεγόμενης πεπονοειδοῦς κόμμωσης. Ὡς τὸ ἄνω ὕψος τοῦ λαιμοῦ σώζεται ἡ προτομή στὸ δεξιὸ τμήμα τοῦ ἀναγλύφου. Ἡ ὁμοιότητα στὴν ἀπόδοση τῶν ἐνδυμάτων μὲ τὴν προτομή τοῦ νεαροῦ ἄνδρα στὰ ἀριστερὰ τῆς παράστασης δικαιολογοῦν τὴν ἀπόδοση τῆς μορφῆς σὲ ἐπίσης νεαρὸ ἄνδρα. Διαστάσεις: Ὑψος: 0,58 μ. Πλάτος: 0,41 μ. Πάχος: 0,085 μ. Ὑψος γραμμάτων: 0,02-0,022. Διάστιχο: 0,005. (εἰκ. 1)

Στὴν ἐπίπεδη ἐπιφάνεια κάτω ἀπὸ τὸ ἀνάγλυφο εἶναι χαραγμένη ἡ ἀκόλουθη ἐπιγραφή:

Σεκοῦνδα Ἀλεξάνδρῳ τῷ γλυ-
κυτάτῳ ἀνδρὶ μνείας χάριν

App.cr.: 1. Τὸ ἀνάγλυφο εἶναι σπασμένο στὸ σημεῖο ὅπου ἦταν χαραγμένη ἡ ἀριστερὴ κεραία τοῦ νῦ τοῦ ὀνόματος Ἀλεξάνδρῳ· συμπλήρωμα Ω+Γ. || 2. συμπλήρωμα M+N+E.

Ἄν καὶ ἡ χάραξη τῆς ἐπιγραφῆς δὲν εἶναι ἰδιαίτερα ἐπιμελημένη, τὰ γράμματα φέρουν ἔντονους ἀκρέμονες. Ὁ τύπος τῆς γραφῆς καὶ τὸ σχῆμα τῶν γραμμάτων –χρήση γωνιωδῶν ἔψιλον, σῖγμα καὶ ὠμέγα καὶ ρομβοειδοῦς ὄμικρον– παραπέμπουν σὲ ἐπακριβῶς χρονολογημένες στὰ τέλη τοῦ 2^{ου} ἢ στὸ ἀ' μισὸ τοῦ 3^{ου} αἰ. μ.Χ. ἐπιγραφὲς ἀπὸ τῆς Μακεδονίας.²² Παράλληλα, τὰ χαρακτηριστικὰ τῶν πορτρέτων τοῦ ἀναγλύφου δικαιολογοῦν μία ἀκριβέστερη χρονολόγηση τοῦ μνημείου στὸ ἀ' τέταρτο τοῦ 3^{ου} αἰ. μ.Χ. καὶ εἰδικότερα στὴν ἐποχὴ τοῦ αὐτοκράτορα Καρακάλλα ἢ λίγο ἀργότερα: Ἡ κόμμωση τῆς ἀνδρικῆς μορφῆς ὁμοιάζει μὲ ἐκείνη τοῦ αὐτοκράτορα,²³ ἐνῶ τῆς γυναικείας μορφῆς μὲ ἐκείνη τῆς νεαρῆς συζύγου του Πλαυτίλλας.²⁴

Τὸ ἀνάγλυφο ἦταν στημένο στὸν οἰκογενειακὸ τάφο τὸν ὁποῖο κατασκεύασε ἡ Σεκοῦνδα γιὰ τὸ σύζυγό της Ἀλέξανδρο καὶ πιθανότατα γιὰ τὴν ἴδια καὶ τὰ τέκνα τους, τὰ ὁποῖα ἦσαν ἀκόμη ἐν ζωῇ καὶ τὰ ὀνόματά τους δὲν

22. Σύγκρινε π.χ. τὰ γράμματα τῆς ἐπιγραφῆς EKM II 602 (Εὐρωπός, 199/200 μ.Χ.).

23. Βλ. π.χ. Fittschen, Zanker 1985, 102-104 ἀρ. 88 (προτομὴ Καρακάλλα ἢ Γέτα, ca. 208 μ.Χ.).

24. Πρβ. τὴν προτομὴ κοριτσιοῦ στὸ Μουσεῖο τοῦ Καπιτωλίου, Fittschen, Zanker 1983, 103 Nr. 152 (ὁψιμὴ Ἀντωνίνεια/πρώιμη ἐποχὴ Σεβήρων). Βλ. ἐπίσης Θ. Στεφανίδου-Τιβερίου, στὸ KGMΘ II, 216-217 ἀρ. 306 καὶ Δ. Καπλανίδου, στὸ KGMΘ II, 217-219 ἀρ. 307.

ἀναγράφονται στην ἐπιγραφή.²⁵ Ἄν καὶ τὰ ὀνόματα Ἀλέξανδρος καὶ Σεκοῦνδα μαρτυροῦνται γιὰ πρώτη φορὰ στην προσωπογραφία τῆς Μορρύλου,²⁶ ἡ χρησιμότης εἶναι ιδιαίτερα διαδεδομένη τόσο στὴ λοιπὴ Μακεδονία ὅσο καὶ στὸν ὑπόλοιπο ἑλληνικὸ κόσμο. Τὸ πρῶτο ἀποκτᾷ ιδιαίτερα προσφιλὴ χαρακτήρα ἀπὸ τὴν ἑλληνιστικὴ ἐποχὴ καὶ μετὰ.²⁷ Τὸ δεύτερο ἀνήκει στην κατηγορίαν τῶν «numeral cognomina»²⁸ καί, σύμφωνα μὲ τὸν H. Solin, κατέχει τὴ δεύτερη ὡς πρὸς τὴ συχνότητά του θέση μεταξύ τῶν λατινικῶν cognomina στίς λατινόφωνες ἐπαρχίες τῆς αὐτοκρατορίας· τεκμηριώνεται ὥστόσο ιδιαίτερα συχνὰ καὶ στίς ἐπιγραφές ἀπὸ τὸ ἀνατολικὸ τμήμα τῆς ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας.²⁹ Στὴ Μακεδονία, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ ὄνομα Σεκοῦνδος/α, ἀπαντοῦν οἱ τύποι Σεκοῦνδιλλα, Σεκουνδίνος καὶ Σεκουνδίων.³⁰ Ἐὰν ἡ ἀπουσία gentilicium ἀπὸ τὴν ὀνοματοθεσίαν τῶν προσώπων ἀποτελεῖ κριτήριο γιὰ τὴ χρονολόγησιν τῆς

25. Γιὰ τὴν «ἀναντιστοιχία» ἀνάμεσα στὰ εἰκονιζόμενα πρόσωπα καὶ σὲ ἐκεῖνα ποὺ ἀναφέρονται στίς ἐπιγραφές τῶν ἀναγλύφων βλ. Ἀλλαμανῆ-Σουρῆ 2014, 281-283. Τὰ ὀνόματα τῶν τέκνων τῆς οἰκογένειας δὲν ἀναγράφονται π.χ. καὶ στην περίπτωση τῶν ἀναγλύφων: Ἐμμ. Βουτυράς, στὸ ΚΓΜΘ I, 158-159 ἀρ. 129 (ὄψιμα χρόνια τῶν Ἀντωνίων/πρώιμα χρόνια Σεβήρων), Εἰ. Χιώτη, στὸ ΚΓΜΘ III, 260-262 ἀρ. 589 (μέσα 2^{ου} αἰ. μ.Χ.), 263-265 ἀρ. 591 (179/80 μ.Χ.).

26. Γιὰ τὰ πρόσωπα ποὺ μαρτυροῦνται στίς ἐπιγραφές τῆς Μορρύλου βλ. Hatzopoulos, Loukouroulou 1989, 77, 112, 115-116· Hatzopoulos 1996a, 211-212. Σ' αὐτὰ θὰ πρέπει νὰ προστεθοῦν καὶ τὰ πρόσωπα τοῦ ἐπιτυμβίου ἀναγλύφου τῆς σημ. 14.

27. Γιὰ τὴ συχνότητα τοῦ ὀνόματος βλ. LGPN I, II, III.A, III.B, IV, V.A, V.B, V.C, s.v. (3118 πρόσωπα). Τὸ ὄνομα εἶναι τρίτο σὲ σειρὰ συχνότητος μεταξύ τῶν ἑλληνικῶν ὀνομάτων τῆς Ρώμης, Solin 2003², 191-200, 1559 (577 παραδείγματα). Γιὰ τὸ δημοφιλεῖς χαρακτήρα τοῦ ὀνόματος βλ. καὶ τὶς παρατηρήσεις τοῦ H. Solin 2001a, 58.

28. Petersen 1963, 347-354 (ἰδιαίτερα 348-349)· Kajanto 1965, 30bis, 74-77, 105-106, 127, 292· Crespo Ortiz de Zárate 2006, 101-118 (ἰδιαίτερα 104-105)· Salomies 2009, 515-531 (ἰδιαίτερα 524-526).

29. Solin 2001β, 191-193, 200-202. Πρβ. LGPN I-V.C, s.v. Σεκοῦνδα (134 παραδείγματα), s.v. Σεκοῦνδος (212 παραδείγματα).

30. Σεκοῦνδα/ος: LGPN IV, s.v. (13 + 28=41 πρόσωπα)· Tataki 2006, 513-515 ἀρ. 156 (40 μαρτυρίες), 639 + IG X 2.1 Suppl. 1085, 1276, 1280, 1496. Σεκοῦνδιλλα: LGPN IV, s.v. (1)· Tataki 2006, 513 ἀρ. 153 + IG X 2.1 Suppl. 1137. Σεκουνδίνος: LGPN IV, s.v. (1)· Tataki 2006, 513 ἀρ. 154. Σεκουνδίων: LGPN IV, s.v. (1)· Tataki 2006, 513 ἀρ. 155. Ὡς supernomen χρησιμοποιεῖται τὸ ὄνομα Σεκοῦνδος στὴν IG X 2.1 Suppl. 1211 (Θεσσαλονίκη, 2^{ος} αἰ. μ.Χ.).

ἐπιγραφῆς πρὶν τὸ 212 μ.Χ., ἢ ὀφείλεται στὴ βούληση τῶν ιδιοκτητῶν τῆς νὰ προσδιορισθοῦν μόνον μὲ τὰ προσωπικά τους ὀνόματα (*cognomina*), ἂν καὶ εἶναι πολίτες τῆς *constitutio Antoniniana*, δὲν μπορεῖ νὰ εἰπωθεῖ μὲ βεβαιότητα.³¹

II. Ἐπιτύμβια στήλη τῆς οἰκογένειας τοῦ Ἀλεξάνδρου καὶ τῆς Φιλοῦς

ΑΕΜΚ 11394. Ὁρθογώνια πλάκα μὲ ἀετωματικὴ ἐπίστεψη ἀπὸ ὑπόλευκο χονδρόκοκκο μάρμαρο. Εἶναι σπασμένη σὲ τέσσερα κομμάτια συγκολλημένα μεταξὺ τους. Μικρὲς ἀπολεπίσεις καὶ ἀποκρούσεις ὑπάρχουν κυρίως στὰ σημεῖα ποὺ ἐνώνονται τὰ συνανήκοντα τμήματα τοῦ μνημείου καθὼς καὶ στὶς δύο πλευρὲς τοῦ πεδίου ὅπου τὸ κείμενο τῆς ἐπιγραφῆς. Οἱ κρόταφοι εἶναι ἐπεξεργασμένοι μὲ ἐπιμέλεια, ἐνῶ στὴν κάτω ἀπόληξη τῆς στήλης σώζεται τμήμα τοῦ ἐμβόλου ποὺ ἐξυπηρετοῦσε τὴ στερέωσή της στὸ ἔδαφος. Ἀδρὰ δουλεμένη μὲ χονδρὸ βελόνι εἶναι ἡ πίσω πλευρά, ἡ ὁποία πιθανὸν δὲν ἦταν ὀρατή. Ἡ ἐπίστεψη τοῦ ἀναγλύφου φέρει σχηματοποιημένο τύμπανο καὶ πιθανὸν ἡμιανθέμιο στὰ ἡμικυκλικά διαμορφωμένα ἀκρωτήρια. Στὸ ἀβαθὲς ἀνάγλυφο πεδίο εἰκονίζονται ἔξι προτομές (ἀνὰ τρεῖς σὲ δύο ζῶνες), οἱ ὁποῖες ἀποδίδουν τὰ μέλη τῆς οἰκογένειας. Λόγῃ τῆς διάβρωσης ποὺ παρουσιάζει ἡ ἐπιφάνεια τῆς πλάκας καὶ τῆς κάλυψής της ἀπὸ φαιόχρωμο ἴζημα δὲν διακρίνονται οἱ λεπτομέρειες τῶν μορφῶν. Τὴν ἐπάνω ζώνη καταλαμβάνουν οἱ γονεῖς τῆς οἰκογένειας: Ἀριστερὰ εἰκονίζεται ἕνας ἄνδρας ντυμένος μὲ χιτῶνα καὶ ἱμάτιο ποὺ διακρίνονται στὴ βάση τοῦ λαιμοῦ του. Τὸ πρόσωπό του εἶναι ὡσειδὲς μὲ πλατὺ μέτωπο. Τὰ αὐτιά του εἶναι μεγάλα καὶ πεταχτά, ἐνῶ ἡ κοντὴ κόμη του κάθεται πάνω στὸ κρανίον, ἀφήνοντας ἐλεύθερους τοὺς κροτάφους· ἡ ὕπαρξη κοντοῦ γενιοῦ, ἂν καὶ δὲν μπορεῖ νὰ ἐξακριβωθεῖ, φαίνεται ἀρκετὰ πιθανή.³² Γυναικεία εἶναι ἡ μορφή στὴν δεξιὰ πλευρά. Εἶναι ντυμένη μὲ χιτῶνα καὶ ἱμάτιο· τὸ πρόσωπό της εἶναι

31. Τὸ *gentilicium* Aurelius/Αὐρήλιος παραλείπεται καὶ σὲ ἐπιγραφὰς ποὺ χρονολογοῦνται μετὰ τὸ 212 μ.Χ., ὅπως π.χ. στὸ ἐπιτύμβιο ἀνάγλυφο τοῦ Εὐτυχιανοῦ ἀπὸ τὴ Θεσσαλονίκη, (Ἑμμ. Βουτυράς, στὸ *ΚΓΜΘ* III, 278-279 ἀρ. 607, α' μισὸ 3^{ου} αἰ. μ.Χ.) καθὼς καὶ σὲ ἐκεῖνα τῶν Διομήδη (Εἰ. Χιώτη, στὸ *ΚΓΜΘ* III, 274-275 ἀρ. 603, β' τέταρτο 3^{ου} αἰ. μ.Χ.), τοῦ Γελασίου (Εἰ. Χιώτη, στὸ *ΚΓΜΘ* III, 277-278 ἀρ. 605, β' τέταρτο 3^{ου} αἰ. μ.Χ.) καὶ τοῦ Σωτηρίχου (Εἰ. Χιώτη, στὸ *ΚΓΜΘ* III, 280-282 ἀρ. 610, μέσα 3^{ου} αἰ. μ.Χ.). Γιὰ τὴν παράλειψη τοῦ *gentilicium* μετὰ τὴν *constitutio Antoniniana* βλ. Buraselis 2007, 98· πρβ. Ἀλλαμανῆ-Σουρῆ 2017, 240.

32. Πρβ. τὴν ἀνδρική μορφή τοῦ ἀναγλύφου Ἑμμ. Βουτυράς, στὸ *ΚΓΜΘ* I, 156-157 ἀρ. 127 (β' τέταρτο 3^{ου} αἰ. μ.Χ.).

ώοειδές και τὰ μαλλιά της χωρίζονται πιθανότατα στο μέσον και χτενίζονται πρὸς τὰ πίσω ἀφήνοντας ἀκάλυπτο τὸ μέτωπο και καλύπτοντας τὸ πάνω μέρος τῶν αὐτιῶν. Ἀνάμεσα στὸ ζευγάρι και σὲ μικρότερη κλίμακα εἰκονίζεται ἡ προτομή παιδιοῦ. Ἡ κατάσταση διατήρησής της δὲν ἐπιτρέπει τὸν καθορισμὸ τοῦ φύλου του. Ὡστόσο, ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὴν ἐπιγραφή, πρόκειται πιθανότατα γιὰ τὴ θρεπτὴ τῆς οἰκογένειας (βλ. κατωτέρω). Στὴν κάτω ζώνη τοῦ ἀναγλύφου πεδίου εἰκονίζονται τὰ τέκνα τῆς οἰκογένειας. Καλύτερη εἶναι ἡ κατάσταση διατήρησης τῆς δεξιᾶς μορφῆς, ἡ ὁποία ἀποδίδει νεαρὴ γυναίκα. Τὸ πρόσωπό της εἶναι ὡοειδές· τὰ μαλλιά της χωρίζονται στο μέσον και χτενίζονται πρὸς τὰ πίσω· τὸ ἔνδυμα πάνω ἀπὸ τὸ χιτῶνα της πέφτει στοὺς ὤμους και δένεται μπροστὰ στὸ στῆθος.³³ Ἀρκετὰ φθαρμένη εἶναι και ἡ μορφή τοῦ νεαροῦ ἄνδρα στὴν ἀριστερὴ πλευρά, τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ ὁποίου ὁμοιάζουν μὲ ἐκεῖνα τῆς ἀνδρικής μορφῆς στὴν ἐπάνω ζώνη. Στὸ νεώτερο μέλος τῆς οἰκογένειας ἀντιστοιχεῖ ἡ προτομή τοῦ ἀγοριοῦ (:) ποὺ ἀποδίδεται σὲ μικρότερη κλίμακα μετὰ τῶν μεγαλύτερων ἀδελφῶν του. Τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ προσώπου εἶναι ἀρκετὰ ἀλλοιωμένα. Τὸ πρόσωπό του πάντως ἔχει ὡοειδὲς σχῆμα, τὰ αὐτιά του εἶναι μεγάλα και ἡ κόμμωσή του κοντὴ. Διαστάσεις: Ὑψος: 1,4 μ. Πλάτος: 0,69 μ. Πάχος: 0,08 μ. Ὑψος γραμμάτων: 0,041-0,043 μ. Διάστιχα: 0,011 μ. (εἰκ. 2)

Κάτω ἀπὸ τὸ ἀνάγλυφο ὑπάρχει ἡ ἐπιγραφή:

Φιλοῦς τῷ ἰδίῳ ἀνδρὶ Ἀλεξάνδρῳ
καὶ τὰ τέκνα Μαρκιανός, Ἀλ(έ)ξανδρ[ος ;]
Μαρκιανῇ μνείας χάριν καὶ ἑαυτοῖς
4 ζῶσι καὶ τῇ θρεπτῇ Καλημέρᾳ^{vacat}

App.cr.: 1. Σώζεται τμήμα τῆς δεξιᾶς γωνίας τοῦ φῖ, τοῦ ὁποίου οἱ δύο στεφάνες ποὺ σχηματίζουν τὸ ἄνω τμήμα του ἔχουν γωνιώδη μορφή·³⁴ συμπλήρωμα O+Y+Σ. || 2. συμπλήρωμα T+E, O+Σ· Κατὰ τὴ χάραξη τοῦ ὀνόματος Ἀλέξανδρ[ος] στὴ θέση τοῦ ἔψιλον χaráχτηκε ρῶ, ἀβλεψία ἡ ὁποία πιθανῶς διορθώθηκε μὲ χρώμα [τὴν ὑπόδειξη ὀφείλουμε στὴ Χρ. Κοκκινιά]. Ἡ συμπλήρωση τοῦ ὀνόματος ὡς Ἀλεξάνδρ[α], ἂν και

33. Πρβ. τὴ γυναικεῖα μορφή στὸ ἐπιτύμβιο ἀνάγλυφο τοῦ Διομήδη, βλ. ἀνωτ. σημ. 31.

34. Γιὰ τὴ μορφή τοῦ γράμματος βλ. π.χ. EKM II 596 (Εὐρωπός, τέλη 2^{ου}/ἀρχές 3^{ου} αἰ. μ.Χ.), 602 (Εὐρωπός, 199/200 μ.Χ.), 604 (Εὐρωπός, 205/6 μ.Χ.)· I.Leukopetra 104 (252/3 μ.Χ.)· Dimitrova 2008, 111-115 ἀρ. 45 εἰκ. 38 (Σαμοθράκη, τέλη 1^{ου}/ἀρχές 2^{ου} αἰ. μ.Χ.) καὶ 121-122 ἀρ. 48 εἰκ. 40 (Σαμοθράκη, 2^{ος}/3^{ος} αἰ. μ.Χ.)· Σβέρκος, Ἀδάμ-Βελῆνη, Τζαναβάρη 2014, 149 σημ. 378 (μὲ παραδείγματα).

δέν μπορεί νὰ ἀποκλεισθεῖ, δέν τεκμηριώνεται ἀπὸ τὴν παράσταση τοῦ ἀναγλύφου· συνεπῶς, πιθανότερη φαίνεται ἡ χάραξη τῆς κατάληξης –ος τοῦ ὀνόματος μὲ συμπίλημα τῶν δύο γραμμάτων. || 3. Ὁ χαρακτήρας φαίνεται νὰ ἀπέτυχε ὡς πρὸς τὸν ἀρχικὸ σχεδιασμὸ τῆς χάραξης τοῦ γράμματος ἄλφα σὲ σχέση μετὰ τὸ προηγούμενο *ἰῶτα* στὸ ὄνομα *Μαρκιανή*. Ἀντιλαμβανόμενος τὴ στενότητα τοῦ χώρου ἐπαναχάραξε τὸ γράμμα δεξιότερα· συμπίλημα N+H+M+N+E. || 4. Τὸ *ζήτα* διακρίνεται πολὺ ἀχνὰ στὸ λίθο· συμπιλήματα Ω+Σ, T+H (στὸ ἄρθρο τῆ καὶ στὴν κατάληξη τῆς λέξης *θρεπτῆ*), H+M+E.

Ὁ τύπος τῆς γραφῆς καὶ τὸ σχῆμα τῶν γραμμάτων δικαιολογοῦν μία χρονολόγηση τῆς στήλης στὰ τέλη τοῦ 2^{ου} καὶ πιθανότατα στὸ α' μισὸ τοῦ 3^{ου} αἰ. μ.Χ. Ἡ χάραξη τῆς ἐπιγραφῆς εἶναι ἀρκετὰ ἐπιμελημένη, τὰ γράμματα φέρουν ἔντονους ἀκρέμονες καὶ ἡ χρῆση συμπιλημάτων εἶναι ἰδιαίτερα συχνή. Παράλληλα τὰ γράμματα ἔχουν γωνιώδη καὶ ρομβοειδῆ μορφή. Στὴν πρώτη κατηγορία ἀνήκουν τὰ γράμματα ἄλφα μὲ εὐθεία τὴ μεσαία κεραία, *ἔψιλον*, *μῦ*, *νῦ*, *σίγμα*, ἐνῶ στὴ δεύτερη τὰ *θῆτα*, *ῥμικρον* καὶ *ὠμέγα*.³⁵ Τὴ χρονολόγηση αὐτὴ στηρίζουν καὶ τὰ πορτρέτα τοῦ ἀναγλύφου τῆς στήλης.³⁶

Σύμφωνα μὲ τὸ κείμενο τῆς ἐπιγραφῆς τὸ μνημεῖο ἀνήγειραν κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ζωῆς τους ἡ Φιλοῦς σὲ συνεργασία μὲ τὰ τέκνα της Μαρκιανὸν, Ἀλέξανδρο καὶ Μαρκιανὴ γιὰ τὸ σύζυγό της Ἀλέξανδρο καθὼς καὶ γιὰ τὴ *θρεπτῆ* τους Καλημέρα. Τὰ πρόσωπα τῆς ἐπιγραφῆς εἶναι ἄγνωστα ἀπὸ ἄλλου. Τὸ ὄνομα τῆς συζύγου, Φιλοῦς, ἀνήκει στὴν κατηγορία τῶν γνωστῶν ὀνομάτων μὲ τὴν κατάληξη –οῦς.³⁷ Στὴ Μακεδονία τὸ ἴδιο ὄνομα φέρει κάποια δούλη σὲ ἀπελευθερωτικὴ πράξη ἀπὸ τὴ Λευκόπετρα (Νοέμβριος 211 μ.Χ.),³⁸ ἐνῶ στὴν ἴδια

35. Πρβ. π.χ. τὸ σχῆμα τῶν γραμμάτων τῶν ἐπιγραφῶν *I.Beroia* 68 (229 μ.Χ.), 109 (249/250 μ.Χ.) καὶ Νίγδελης 2006, 380-382 ἀρ. 9 = *IG X 2.1 Suppl.* 1271 (253/4 μ.Χ.).

36. Ὁ τύπος τῆς κόμμωσης τῆς γυναικείας μορφῆς (μὲ τὴ χωρίστρα στὴ μέση, σὲ μερικὲς περιπτώσεις φαίνεται καὶ ἡ ἀναδιπλωμένη στὴν κορυφὴ τοῦ κρανίου κοτσίδα) στὴν κάτω ζώνη τοῦ ἀναγλύφου, ἀπαντᾶται σὲ παραλλαγὲς σὲ πολλὰ μακεδονικὰ ἀνάγλυφα στὸ β' τέταρτο τοῦ 3^{ου} αἰ. μ.Χ. Βλ. π.χ. τὶς γυναικεῖες μορφὲς στὰ ἀνάγλυφα τῶν Διομήδη καὶ Γελασίου (σημ. 31), καθὼς καὶ ἐκείνη τῆς Αὐρηλίας Μάντας στὸ ἀνάγλυφο *Ei. Χιώτη*, στὸ *KGMΘ III*, 275-277 ἀρ. 604.

37. Dubois 2010, 398-421 (*SEG LX 1981· Bull'Épigr* 2011, 84), σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία ἡ προέλευση τῶν θηλυκῶν ὀνομάτων σὲ –οῦς εἶναι μία «renouvellement de la flexion des noms féminins en ω», ἐνῶ τὰ ἀρσενικὰ ὀνόματα προέρχονται ἀπὸ «restructuration à partir du génitif de noms courts thématiques».

38. *I.Leukopetra* 58. Βλ. καὶ Dubois 2010, 401.

κατηγορία ἀνήκουν τὰ ὀνόματα Ἀμμιοῦς, Δημητριοῦς, Ἐπιγοῦς, Ἐπικτοῦς, Ζωσαροῦς, Ζωσοῦς, Νανοῦς, Τυχαροῦς κ.ἄ.³⁹ Τὸ ὄνομα Ἀλέξανδρος σχολιάζεται ἤδη στὴν προηγούμενη ἐπιγραφή, ἐνῶ ἡ χρῆση τοῦ ἴδιου ὀνόματος ἀπὸ πατέρα καὶ γιὸ τεκμηριώνεται καὶ ἀπὸ ἄλλα παραδείγματα.⁴⁰ Γνωστὸ στὴ Μακεδονία εἶναι τὸ ὄνομα Μαρκιανὸς ποὺ φέρει ὁ ἄλλος γιὸς τῆς οἰκογένειας, καθὼς καὶ ἡ μορφή τοῦ θηλυκοῦ (Μαρκιανή) ποὺ φέρει ἡ ἀδελφή του.⁴¹ Ἀνήκει στὰ λατινικὰ *cognomina* μὲ εὐρεία διάδοση σὲ ὁλόκληρο τὸ ρωμαϊκὸ κόσμο.⁴² Νὰ σημειωθεῖ ὅτι ἐδῶ ἡ παράλειψη τοῦ *gentilicium* Αὐρήλιος, τὸ ὁποῖο ἀπέκτησαν ὅλοι οἱ ἐλεύθεροι κάτοικοι τῆς αὐτοκρατορίας μετὰ τὸ 212 μ.Χ., ὀφείλεται σὲ προσωπικὴ ἐπιλογὴ τῶν κατόχων τοῦ μνημείου.⁴³

Σπάνιες, τόσο στὴ Μακεδονία, ὅσο καὶ στὸν ὑπόλοιπο ἑλληνο-ρωμαϊκὸ κόσμο, εἶναι οἱ μαρτυρίες τοῦ ὀνόματος Καλημέρα, ὅπως καὶ τοῦ ἀρσενικοῦ Καλήμερος. Στὴ Μακεδονία τὸ ὄνομα Καλιμέρα μαρτυρεῖται σὲ ἐπιτύμβια χριστιανικὴ ἐπιγραφή ἀπὸ τὴν Ἑδεσσα (5ος/6ος αἰ. μ.Χ.),⁴⁴ ἐνῶ σύμφωνα μὲ ἐπιτύμβια ἐπιγραφή ἀπὸ τὴ Βέρεια κάποια Καλημερία ἀνήγειρε τὸ ἐπιτύμβιο μνημεῖο τοῦ συζύγου τῆς Πίστου (2^{ος}/3^{ος} αἰ. μ.Χ.).⁴⁵ Ἐκτὸς Μακεδονίας τὸ θηλυκὸ Καλημέρα τεκμηριώνεται μεμονωμένα στὴν Ἀμαθοῦντα τῆς Κύπρου, στὴ Νίκαια τῆς Βιθυνίας, στὶς πόλεις τῆς Σικελίας Συρακοῦσαι, Κεντούριπαι καὶ Θέρμαι Ἱμεραῖαι, στὸ Σάλερνον, τὴν Ὅστια, τοὺς Ταρκυνίους καὶ τὴ Λούνα τῆς Ἰταλίας, στὴν Καρχηδόνα, στὴν Thugga (Africa Proconsularis), στὴν Ossonoba τῆς Λουσιτανίας, καὶ μὲ μεγαλύτερη συχνότητα στὴν Τερμησόδ τῆς Πισιδίας καὶ στὴ Ρώμη,⁴⁶

39. Βλ. *LGNP* IV, s.v. Dubois 2010, 401.

40. Γιὰ τὴ διάδοση τοῦ ὀνόματος Ἀλέξανδρος βλ. ἀνωτ. σημ. 27. Γιὰ τὴν ὁμωνυμία μετὰ τοῦ πατρὸς καὶ υἱοῦ βλ. π.χ. Ἀδάμ-Βελένη, Σβέρκος 2000, 15-17 καὶ ἰδιαίτερα 16 σημ. 58.

41. *LGNP* IV, s.v. Μαρκιανή (5 πρόσωπα), s.v. Μαρκιανὸς (2)· Tataki 2006, 494-495 ἀρ. 85, 630 + *IG* X 2.1 Suppl. 1531.

42. Γιὰ τὴ διάδοση τοῦ ὀνόματος Μαρκιανὸς/ή (Marcianus/a) βλ. Kajanto 1965, 27, 35, 150 + *LGNP* I-V.C, s.v. (247 + 79 πρόσωπα). Βλ. ἐπίσης τὶς παρατηρήσεις τοῦ Solin 2001β, 191, 194-195, 202.

43. Βλ. ἀνωτ. σημ. 31.

44. *RIChRM* 23 = *SEG* XXXVI 575a = *EKM* II 314.

45. *I.Beroia* 251. Πρβ. *LGNP* IV, s.v.

46. Γιὰ τὶς σχετικὲς μαρτυρίες βλ. *LGNP* I (1), III.A (4), IV (1), V.A (1), V.C (5). *CIL* XIV 1647 (Ὅστια)· *CIL* XI 3501, 6991 (Tarquinii, Luna)· *ILTun* 1147 (Καρχηδών)· Khanoussi, Maurin 2002, 145 ἀρ. 169 (Thugga)· *CIL* II 5146 + p. 1028 (Ossonoba). Γιὰ τὴν παρουσία τοῦ ὀνόματος στὴ Ρώμη βλ. Solin 2003², 101-102 (18).

τὸ δὲ ἀρσενικὸ Καλήμερος στὴ Σπάρτη, τὸ Δορύλαιον τῆς Φρυγίας, τὴν Τερμησσό, τὴν Κυρήνη, τὴν Conimbriga τῆς Λουσιτανίας, τὴν Augusta Treverorum, τὴ Βιέννη, τὴ Σισκία τῆς Ἄνω Παννονίας, τὴ Ραβέννα καὶ τὴ Ρώμη.⁴⁷ Στὴν τελευταία μαρτυρεῖται ἐπίσης ὁ τύπος τοῦ θηλυκοῦ Καλημερίς.⁴⁸ Σχετικὰ μὲ τὴν παρουσία καὶ τὴ διασπορὰ τοῦ ὀνόματος ἐνδιαφέρον παρουσιάζει τὸ γεγονὸς ὅτι αὐτὸ τεκμηριώνεται μὲ μεγαλύτερη συχνότητα στὴ Ρώμη, ὅλες δὲ οἱ μαρτυρίες, τόσο ἀπὸ τὸ ἀνατολικό, ὅσο καὶ ἀπὸ τὸ δυτικὸ τμήμα τῆς αὐτοκρατορίας χρονολογοῦνται στὴν αὐτοκρατορικὴ ἐποχὴ καὶ κάποιες ἀπαντοῦν σὲ χριστιανικὲς ἐπιγραφές.⁴⁹ Σὲ χριστιανικὲς ἐπιγραφές ἀπαντᾷ ἐπίσης τὸ ὄνομα Καλημέριος καὶ Καλημερᾶς.⁵⁰ Ἄν καὶ στὴν πλειονότητα τῶν περιπτώσεων ἡ κοινωνικὴ θέση τῶν φορέων τοῦ ὀνόματος Καλημέρα δὲν μπορεῖ νὰ διευκρινισθεῖ, κάποιον ἐξ αὐτῶν εἶναι δοῦλοι ἢ ἀπελεύθεροι.⁵¹

Ὡς γνωστόν, ὡς θρεπτοὶ δηλώνονται τὰ πρόσωπα τὰ ὁποῖα γιὰ κάποιον λόγο δὲν ἀνατράφηκαν ἀπὸ τοὺς φυσικοὺς τοὺς γονεῖς. Ὅπως ἐπισημαίνει πρόσφατα ἡ M. Riel, ὁ ὅρος *θρεπτός*/ῆ (καὶ ἄλλοι συνώνυμοι) δὲν προσδιορίζει νομικὰ μιὰ συγκεκριμένη κατηγορία προσώπων, ἀλλὰ ἀποτελεῖ ἕναν ψευδο-νομικὸ ὅρο καὶ τὰ σχετικὰ πρόσωπα μπορεῖ νὰ εἶναι τόσο δουλικῆς καταγωγῆς ὅσο καὶ ἐλεύθεροι.⁵² Ἄν καὶ τὸ νομικὸ status τῶν προσώπων αὐτῶν δὲν μπορεῖ πάντα

47. LGPN I (1 παράδειγμα), III.A (1), V.C (2). Alarcão, Etienne 1976, 100 (Conimbriga-Λουσιτανία). *AnnÉpigr* 1953, 274 = 1994, 1239 = 2008, 920 (Augusta Treverorum). *ILGN* 273 = *AnnÉpigr* 1894, 114 (Βιέννη). *CIL* III 10852 + *AnnÉpigr* 2001, 1631 (Siscia). Γιὰ τὴν παρουσία τοῦ ὀνόματος στὴ Ρώμη βλ. Solin 2003², 101 (4 μαρτυρίες).

48. Solin 2003², 102 (1 μαρτυρία).

49. Χριστιανικὴ εἶναι πιθανότατα ἡ ἐπιγραφή SEG XXIX 1320 = *I.Iznik* 553. Ἐπιπλέον, ὡς ἡ πιστὴ ἢ δούλη τοῦ θεοῦ χαρακτηρίζεται κάποια Καλημέρα σὲ ἐπιτύμβια ἐπιγραφή ἀπὸ τὸ Βυζάντιον· βλ. σχετικὰ Asdracha 2002, 498-499 ἀρ. 235 (4^{ος}/5^{ος} αἰ. μ.Χ.).

50. Καλημέριος: *I.Prusa* 1098 (Προῦσα). *MAMA* III 40 (Σελεύκεια Κιλικίας). πρβ. καὶ ἀνωτ. σημ. 45 γιὰ τὸ ὄνομα Καλημερία στὴ Βέροια. Καλημερᾶς: LGPN I, s.v. (Ἀρκασειά, 4^{ος}/5^{ος} αἰ. μ.Χ.).

51. Βλ. Solin 2003², 101-102 (ἀπὸ τὰ 18 συνολικὰ πρόσωπα ποὺ φέρουν τὸ ὄνομα Καλημέρα στὴ Ρώμη, 2 εἶναι δουλικῆς καταγωγῆς, ἐνῶ ἡ κοινωνικὴ θέση τῶν ὑπολοίπων δὲν μπορεῖ νὰ διευκρινισθεῖ· ἐπιπλέον, ἀπὸ τὰ τέσσερα πρόσωπα ποὺ φέρουν τὸ ὄνομα Καλήμερος στὴν ἴδια πόλιν ἕνας εἶναι δούλος καὶ τέσσερις «*incerti*»). Πρβ. καὶ Solin 1996, 212.

52. Riel 2001β, 156-158 καὶ κυρίως Riel 2009, 93-114 (SEG LVI 2154). Γιὰ τὴν παρουσία τοῦ ὅρου *θρεπτός*, *τρόφιμος* κλπ. στὶς ἐπιγραφές τῆς Μακεδονίας βλ. Ἀδάμ-Βελένη, Σβέρκος 2000, 3-9 ἀρ. 1-2 (ἰδιαίτερα 5 σημ. 12) καὶ Γιούνη 2000, 124-126.

νά διευκρινισθεῖ (δοῦλοι, ἔκθετα τέκνα, ὀρφανά, νόθα, θετὰ ἢ ἀκόμη καὶ φυσικὰ τέκνα), ἡ διάκριση τῆς Καλημέρας στὴν ἐπιγραφή τῆς Μορρύλλου ἀπὸ τὰ φυσικὰ τέκνα τῆς οἰκογένειας εἶναι σαφής. Ἡ ἴδια διάκριση ὑπάρχει π.χ. καὶ στὴν ἐπιτύμβια ἐπιγραφή ἀπὸ τὴ Νέα Μηχανιώνα (Θεσσαλονίκη), τὴν ὁποία οἱ Μελίτων καὶ Κόρραγος ἀνήγειραν στὴ μνήμη τῶν γονέων τους Κορράγου καὶ Δαντου, τῆς ἀδελφῆς τους Νικοῦ καθὼς καὶ τοῦ θρεπτοῦ τῆς οἰκογένειας Παραμόνου (2^{ος} αἰ. μ.Χ.).⁵³

Ἡ ἀνάπτυξη δεσμῶν συμπάθειας μεταξὺ τῆς Καλημέρας καὶ τῶν λοιπῶν μελῶν τῆς οἰκογένειας, ἡ ὁποία ἐκφράζεται ἐδῶ μὲ τὸν ἐνταφιασμό τους στὸ ἴδιο ταφικὸ μνημεῖο, τεκμηριώνεται σὲ ἄλλες περιπτώσεις εἴτε μέσῳ τῶν χαρακτηρισμῶν *χρηστός, ἀγαθός, γλυκύτατος* κλπ., πού ἀποδίδονται στοὺς θρεπτοὺς, εἴτε μέσῳ τῆς κατασκευῆς ταφικοῦ μνημείου γι' αὐτούς, εἴτε μέσῳ τῆς συμμετοχῆς τῶν θρεπτῶν στὴν κατασκευὴ μνημείων γιὰ ἄλλα μέλη τῆς οἰκογένειας, ἢ στὴν περίπτωση θρεπτῶν δούλων μέσῳ τῆς ἀπελευθέρωσής τους.⁵⁴ Ὡς *γλυκυτάτη* χαρακτηρίζει τὴ θρεπτὴ τῆς Αἰλίας Θεοδώρα ἢ Αἰλία Πρόκλα σὲ ἐπιτύμβιο βωμὸ ἀπὸ τὴ Θεσσαλονίκη (3^{ος} αἰ. μ.Χ.).⁵⁵ τὸ ἐπιτύμβιο μνημεῖο τοῦ Τι(βερίου) Κλαυδίου Ἰλαρίωνα ἀνήγειραν σύμφωνα μὲ ἐπιγραφή ἀπὸ τὴ Μίεζα οἱ γονεῖς του Ἀνδρόνεικος καὶ Εὐτυχὶς καθὼς καὶ ἡ θρεπτὴ τους Ἰλάρα (2^{ος}/3^{ος} αἰ. μ.Χ.).⁵⁶ ἡ Κασσία Εἰσιὰς κατασκεύασε τὸ ἐπιτύμβιο μνημεῖο τῆς θρεπτῆς τῆς Κοπρίας στὴ Θεσσαλονίκη (2^{ος} αἰ. μ.Χ.).⁵⁷ καὶ ὁ Αὐρήλιος Μακεδὼν τὸ ἐπιτύμβιο μνημεῖο τῆς θρεπτῆς του Πρόκλας, τῶν γονέων του καὶ τοῦ ἀδελφοῦ του, τῶν ὁποίων τὰ ὀνόματα δὲν ἀναγράφονται στὴν ἐπιτύμβια στήλη ἀπὸ τὴ Βέροια (δ' τέταρτο 2^{ου} αἰ. μ.Χ.),⁵⁸ ἐνῶ ἡ Νηρεΐς, κόρη τοῦ Νεικοπολίου ἀπελευθέρωσε

53. SEG XXXVIII 707 = IG X 2.1 Suppl. 1653: Μελίτων καὶ Κόρραγος | Κορράγῳ τῷ πατρὶ καὶ Δαντου | τῇ μητρὶ καὶ Νικοῦ τῇ ἀδελφῇ μνήμης | χάριν. Παραμόνῳ τῷ θρεπτῷ. Πρβ. καὶ τὴν ἐπιγραφή IG X 2.1 900 (3^{ος} αἰ. μ.Χ.)

54. Βλ. σχετικὰ καὶ Ricl 2009, 106.

55. Ἀδάμ-Βελένη, Σβέρκος 2000, 3-7 ἀρ. 1 (= SEG L 639· AE 2000, 1313· IG X 2.1 Suppl. 1396). Ὡς ἀγαθοὶ χαρακτηρίζονται π.χ. οἱ θρεπτοὶ στὴν ἀποσπασματικὴ ἐπιγραφή ἀπὸ τὴ Θεσσαλονίκη IG X 2.1 552 (2^{ος}/3^{ος} αἰ. μ.Χ.).

56. EKM II 100. Βλ. ἐπίσης IG X 2.1 503 (132/3 μ.Χ.)· IG X 2.1 Suppl. 1392 (2^{ος}/3^{ος} αἰ. μ.Χ.).

57. IG X 2.1 867. Τὰ ἀντίστοιχα παραδείγματα εἶναι ἀρκετά· βλ. ἐνδεικτικὰ IG X 2.1 696 (ca. 2^{ος} αἰ. μ.Χ.), 721, 746, 750, 869 (2^{ος}/3^{ος} αἰ. μ.Χ.)· IG X 2.1 Suppl. σελ. 540 s.v. *θρεπτός*· I.Beroia 208 (3^{ος} αἰ. μ.Χ.), 244 (τέλη 2^{ου} αἰ. μ.Χ.)· IG X 2.2 258 (Oreovec/Πελαγονία, 2^{ος}/3^{ος} αἰ. μ.Χ.)· SEG XXXVIII 713 (Barono-Παιονία, 3^{ος} αἰ. μ.Χ.).

58. Ἀλλαμανή-Σουρῆ 2014, 434 ἀρ. 138.

τῇ θρεπτῇ της Ζωσίμῃ καὶ τὴν ἀπαλλάσει –μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσή της– ἀπὸ κάθε κυριότητα (171/2 μ.Χ.).⁵⁹ Γιὰ τὴ συναισθηματικὴ σχέση ποὺ ἀναπτύσσεται ἀνάμεσα στὰ μέλη τῆς πυρηνικῆς οἰκογένειας καὶ τοὺς θρεπτοὺς ἰδιαίτερα ἐνδεικτικὴ εἶναι μίᾱ ἐπιτύμβια ἐπιγραφή τῶν πρώιμων βυζαντινῶν χρόνων ἀπὸ τὴ Βέροια. Σ' αὐτὴ ἡ Ἀὐρηλία Ἀριᾶ[---] δηλώνει ὅτι κατασκεύασε τὸ οἰκογενειακὸ ταφικὸ μνημεῖο ἐξαιτίας τοῦ θανάτου τῆς θρεπτῆς της Γερωντίου, τὴν ὁποία μεγάλωσε στὴν ἀγκαλιά της (στ. 5-8: ... καὶ τὸ γλυκύτατόν μ[ο]ν θρεπτάριν, | ὃ ἐγ[ὼ] ἀγέθρεψα ὑπ[ὲρ] τὰς ἐμὰς μάλας, Γερόντιν. Ἰδοῦσα | ὅτι [ἐδ]ίωσε Γερόντ[ιν] ἔτ(η) (ε') ἐποίησα τοῦτο τὸ | κοιμ[ητ]ήριον ἐκ τῶν ιδεῶν μόχθων). Ἡ ἐνέργειά της μάλιστα αὐτὴ τὴν ἔφερε σὲ ἀντιπαράθεση μὲ τὶς κόρες της οἱ ὁποῖες ἀρνήθηκαν νὰ συνεισφέρουν στὴ δαπάνη μὲ συνέπεια ἡ μητέρα τους νὰ ἀπαγορεύσει τὸν ἐνταφιασμό τους στὸ ἴδιο μνημεῖο.⁶⁰

Σύμφωνα μὲ τοὺς Μ.Β. Χατζόπουλο καὶ Λ.Δ. Λουκοπούλου ἐπιγραφικὰ μαρτυροῦνται τὰ ὀνόματα 17 συνολικὰ Μορφυλίων. Ὅλοι ἀκολουθοῦν τὸ ἐλληνικὸ σύστημα ὀνοματοθεσίας καὶ ἀναγράφονται στὶς ἐπιγραφὰς εἴτε μόνον μὲ τὸ ὄνομα τους εἴτε μὲ τὸ ὄνομα καὶ τὸ πατρώνυμό τους.⁶¹ Μὲ ἐξαίρεση τὸ ὄνομα Ἀδύρα ποὺ φέρει ἡ κόρη τοῦ Ἀντιγόνου στὴν ἐπιτύμβια στήλη τοῦ 3^{ου} αἰ. π.Χ. καὶ τὸ ὁποῖο οἱ ἐκδότες τῆς ἐπιγραφῆς θεωροῦν προελληνικὸ –χωρὶς νὰ ἀποκλείεται ὡστόσο ἡ ἐτυμολογικὴ του σύνδεση μὲ τὸ ἐπίθετο ἡδύς/ἄδύς = Ἀδύρα-,⁶² τὰ λοιπὰ πρόσωπα φέρουν ὀνόματα τὰ ὁποῖα «τὰ συνδέουν ἀσφαλῶς ἢ πιθανῶς μὲ τὴν κοιτίδα τοῦ βασιλείου».⁶³ Μὲ βάση τὰ πρόσφατα ἐπιγραφικὰ

59. *I.Leukopetra* 10· βλ. σχετικὰ καὶ Γιούνη 2000, 108. Βλ. ἐπίσης ἐνδεικτικὰ *I.Leukopetra* 21 (Ἰούν. 188 μ.Χ.), 55 (210/11 μ.Χ.), 109 (Ὀκτ. 254 μ.Χ.), 113 (ca. 277/8 μ.Χ.), 131, 134, 138 (μετὰ τὸ 254 μ.Χ.)· *IG X 2.2* 18A (282 μ.Χ.)· *EKM II* 170 ("Ἐδεσσα, μετὰ τὸν Ἰανουάριο τοῦ 234 μ.Χ.), 156 (περ. Νοέμβριος 247 μ.Χ.)· *I.Beroia* 49 (181 μ.Χ.).

60. *I.Beroia* 445. Γιὰ τὴν ἐρμηνεία τῆς ἐπιγραφῆς βλ. Ricl 2001α, 97-104 (*SEG LI* 806· *Bull'Épigr* 2003, 358)· πρβ. καὶ Ricl 2009, 106.

61. Βλ. ἀνωτ. σημ. 26.

62. Βλ. ἀνωτ. σημ. 9· Hatzopoulos, Loukopoulou 1989, 77, 116· πρβ. Hatzopoulos 1996α, 211. Τὴν προέλευση τοῦ ὀνόματος ἀπὸ τὸ ἡδύς/ἄδύς = Ἀδύρα (πρβ. γλυκὺς - Γλυκύρα) προτείνουν οἱ Brixhe, Panayotou 1992, 134 μὲ σημ. 14. Νὰ σημειωθεῖ ὅτι τὸ θηλυκὸ ὄνομα Οὐαδύρα, ὡς μητρώνυμο, μαρτυρεῖται σὲ ἐπιτύμβια ἐπιγραφή ἀπὸ τὸ Μοσχοπόταμο Πιερίας (Φυλακαί?), Οἰκονόμος 1915, 35-36 ἀρ. 58 (1^{ος} αἰ. π.Χ.)· πρβ. *LGPN IV*, s.v. καὶ Tataki 1993, 1462 ἀρ. 5.

63. Hatzopoulos, Loukopoulou 1989, 77, 115-116.

εὐρήματα ὁ ἀριθμὸς τῶν σχετικῶν προσώπων αὐξάνεται στὰ 29. Παράλληλα ἐμπλουτίζεται ἡ ποικιλία τῶν ὀνομάτων καθὼς στὰ ἤδη γνωστὰ προστίθενται κατὰ ἀλφαβητική σειρά τὰ Ἀλέξανδρος (3), Ἀπολλόδωρος, Ἀρτεμίδωρος, Ἀρτέμιν, Ἥλιος, Καλημέρα, Φιλοῦς καὶ τὰ ρωμαϊκὰ Μαρκιανή, Μαρκιανός καὶ Σεκοῦνδα. Ὅπως δὲ ποτε τὰ πανελλήνια θεοφόρα ὀνόματα τῶν ἀδελφῶν Ἀπολλοδώρου καὶ Ἀρτεμιδώρου (τὸ τελευταῖο συνδέεται καὶ μὲ ἐκεῖνο τῆς μητέρας τους Ἀρτέμιν)⁶⁴ ἀποτελοῦν ἀπὸ ἐννοιολογική ἄποψη ζεῦγος καθὼς παραπέμπουν στὸ θεϊκὸ δίδυμο (Ἀρτεμῖς/Ἀπόλλων).⁶⁵ Τὸ ὄνομα Ἥλιος, τὸ ὁποῖο φέρει ὁ πατέρας τῆς ἴδιας οἰκογένειας καὶ παραδίδεται στὴν ἐπιγραφή στὸ μεταπλαστικὸ τύπο τῆς δοτικῆς μὲ ἔρρινο ἐπένθεμα (Ἥλιοῦνι),⁶⁶ θὰ μπορούσε, ὅπως ἐπισημαίνει ὁ Μ. Β. Χατζόπουλος, νὰ συνδεθεῖ μὲ τὴ λατρεία τοῦ Ἥλιου σὲ μία περιοχὴ ποὺ κατοικεῖται ἀπὸ Παίονες. Σύμφωνα μὲ τὴ μαρτυρία τοῦ Μαξίμου ἀπὸ τὴν Τύρο Παίονες σέβουσιν μὲν Ἥλιον, ἄγαλμα δὲ Ἥλιου Παιονικὸν δίσκος δραχὺς ὑπὲρ μακροῦ ξύλου (II 8).⁶⁷

Ἡλίας Σβέρκος
Ἰόνιο Πανεπιστήμιο/Τμῆμα Ἱστορίας
sverkos@otenet.gr

Θωμαὴ Σαββοπούλου
Ἀρχαιολόγος
s.thomaida@yahoo.gr

64. Γιὰ τὸ ὄνομα Ἀρτέμιν βλ. Σβέρκος, Τζαναβάρη 2009, 213-218 ἀρ. 8 καὶ ἰδιαίτερα 216-217.

65. Solin 1990, 19-20. Πρβ. καὶ Σβέρκος, Τζαναβάρη 2009, 217.

66. Γιὰ τὸ ὄνομα Ἥλιος βλ. καὶ Jennes 2013, 267-269 (SEG LXIII 1641· *BullÉpigr* 2014, 528).

67. Βλ. σχετικὰ Μ.Β. Hatzopoulos, *BullÉpigr* 1991, 398 καὶ Σβέρκος, Τζαναβάρη 2009, 200. Τὴν προσωδυμία Παιονικὸς φέρει ὁ Διόνυσος σὲ ἀναθηματικὴ ἐπιγραφή ἀπὸ τὴν περιοχὴ τῆς Κρηστωνίας: Βουτυρᾶς 1987, 167-173 = SEG XXXVII 561· πρβ. Μ.Β. Hatzopoulos, *BullÉpigr* 1989, 450· Hatzopoulos, Loukopoulou 1989, 99 μὲ σημ. 3· Papazoglou 1991, 271-274 (SEG XLI 547· *BullÉpigr* 1992, 327).

Summary

Two unpublished inscribed funerary monuments from Ano Apostoloi (ancient Morrylos) dating to the third century A.D. are presented in this article: The first has been erected by a wife in memory of her husband, while the second was planned as a tomb both for already deceased family members including a household slave (*threpte*) and for future burials. The names of the persons mentioned in both inscriptions, for which full commentary is offered, are to be added to those already known from other inscriptions from ancient Morrylos, thus enriching the city's prosopography.

Βιβλιογραφία - Συντομογραφίες

- Ἀδάμ-Βελένη, Π., Σβέρκος, Ἡ. 2000. «Ἐνέπιγραφοι ταφικοὶ βωμοὶ ἀπὸ τῆ Θεσσαλονίκης», *ΤΕΚΜΗΡΙΑ* 5, 1-34.
- Ἀλλαμανῆ-Σουρῆ, Β. 2014. *Ἐπιτύμβιες στῆλες καὶ ἀνάγλυφα ἀπὸ τῆ Βέροια καὶ τὴν περιοχή της*. Θεσσαλονίκη.
- Ἀλλαμανῆ-Σουρῆ, Β. 2017. «Τὸ ἐπιτύμβιο ἀνάγλυφο τῆς Ἀφροδεισίας στὸ Ἀρχαιολογικὸ Μουσεῖο Θεσσαλονίκης», στὸ Ἐμ. Βουτυρᾶς, Ἐ. Παπαγιάννη, Ν. Καζακίδη (ἐπιμ.), *Bonae Gratiae. Μελέτες ρωμαϊκῆς γλυπτικῆς πρὸς τιμὴν τῆς Καθηγήτριας Θεοδοσίας Στεφανίδου-Τιβερίου*. Θεσσαλονίκη, 237-248.
- Βουτυρᾶς, Ἐμμ. 1987. «Μία νέα μαρτυρία γιὰ τοὺς Παῖονες», στὸ *Μελέτες γιὰ τὴν ἑλληνικὴ γλῶσσα. Πρακτικὰ τῆς 8^{ης} ἐτήσιας συνάντησης τοῦ Τομέα Γλωσσολογίας τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης*, 27-29 Ἀπριλίου 1987. Τιμητικὴ προσφορὰ στὸν Καθηγητὴ John Chadwick. Θεσσαλονίκη, 167-173.
- Βουτυρᾶς, Ἐμμ. 1993. «Ἡ λατρεία τοῦ Ἀσκληπιοῦ στὴν ἀρχαία Μακεδονία», *Ἀρχαία Μακεδονία* 5 (1989), 251-265.
- Γιούννη, Μ.Σ. 2000. *Provincia Macedonia*. Θεσμοὶ ἰδιωτικοῦ δικαίου στὴ Μακεδονία ἐπὶ Ρωμαϊοκρατίας. Ἀθήνα – Κομοτηνὴ.
- Ζάννης, Ἀ.Γ. 2008. «Ἴωρον», στὸ Ἡ. Σβέρκος (ἐπιμ.), *Β' Πανελλήνιο Συνέδριο Ἐπιγραφικῆς (Πρακτικά)*. Στὴν μνήμη τῆς Φανούλας Παπάζογλου, Θεσσαλονίκη 24-25 Νοεμβρίου 2001. Θεσσαλονίκη, 97-113.
- ΚΓΜΘ I. Γ. Δεσπίνης, Θ. Στεφανίδου-Τιβερίου, Ἐμμ. Βουτυρᾶς, *Κατάλογος γλυπτῶν τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου Θεσσαλονίκης I*. Θεσσαλονίκη 1997.
- ΚΓΜΘ II. Γ. Δεσπίνης, Θ. Στεφανίδου-Τιβερίου, Ἐμμ. Βουτυρᾶς, *Κατάλογος γλυπτῶν τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου Θεσσαλονίκης II*. Θεσσαλονίκη 2003.
- ΚΓΜΘ III. Γ. Δεσπίνης, Θ. Στεφανίδου-Τιβερίου, Ἐμμ. Βουτυρᾶς (ἐπιμ.), *Κατάλογος γλυπτῶν τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου Θεσσαλονίκης III*. Θεσσαλονίκη 2010.
- Μάνος, Π. 1966. «Οἱ ἀρχαιολογικοὶ θησαυροὶ τοῦ νομοῦ Κιλκίς», *Ἀριστοτέλης* 10, τεύχος 55, 56-61.
- Μισαηλίδου-Δεσποτίδου, Β. 1997. *Ἐπιγραφές Ἀρχαίας Μακεδονίας ἀπὸ τῆ Συλλογῆς τῆς ΙΣΤ' Ἐφορείας Προϊστορικῶν καὶ Κλασικῶν Ἀρχαιοτήτων*. Κατάλογος τῆς Ἑκθέσης, Ὀκτώβριος-Δεκέμβριος 1997, *Κρυπτὴ Στοὰ τῆς Ἀρχαίας Ἀγορᾶς*. Θεσσαλονίκη.

- Νίγδελης, Π.Μ. 2006. *Ἐπιγραφικά Θεσσαλονίκεια. Συμβολή στην πολιτική καὶ κοινωνική ἱστορία τῆς ἀρχαίας Θεσσαλονίκης*. Θεσσαλονίκη.
- Οἰκονόμος, Γ.Π. 1915. *Ἐπιγραφαὶ τῆς Μακεδονίας*. Ἀθήνα.
- Πέτσας, Φ.Μ. 1967. «Χρονικά Ἀρχαιολογικά», *Μακεδονικά* 7 (1966-1967), 277-369.
- Σαββοπούλου, Θ. 1998. *Ἀρχαιολογική περιήγηση στο νομὸ Κιλκίς. Ἀπὸ τὰ προϊστορικά μέχρι τὰ παλαιοχριστιανικά χρόνια = An Archaeological Tour of the Prefecture of Kilkis. From the Prehistoric to the Early Christian Period*. Κιλκίς.
- Σαββοπούλου, Θ. 2015. *Ἀρχαιολογική περιήγηση στο νομὸ Κιλκίς. Ἀπὸ τὰ προϊστορικά μέχρι τὰ παλαιοχριστιανικά χρόνια = An Archaeological Tour of the Prefecture of Kilkis. From the Prehistoric to the Early Christian Period*. Κιλκίς.
- Σβέρκος, Ἡ., Ἀδάμ-Βελένη, Π., Τζαναβάρη, Κ. 2014. «Ἀπὸ τὴν ἱστορία τῶν μνημείων τῆς Ἀνατολικῆς Θράκης», στὸ Π. Ἀδάμ-Βελένη, Εὐ. Τσαγκαράκη, Κ. Χατζηνικολάου (ἐπιμ.), *Ραιδεστός - Θεσσαλονίκη. Ἀρχαιότητες σ' ἓνα ταξίδι προσφυγιάς = Rhaidestos-Thessaloniki. Antiquities in a Refugee Journey*. Θεσσαλονίκη, 116-166.
- Σβέρκος, Ἡ., Τζαναβάρη, Κ. 2009. «Νέα ἐπιτύμβια μνημεῖα ἀπὸ τὴ Ληττή», *ΑΕ* 148, 183-221.
- Στεφανίδου-Τιβεριίου, Θ. 2009. «Ἐντοιχισμένα ταφικά ἀνάγλυφα στὴ Θεσσαλονίκη. Πρῶτες παρατηρήσεις», στὸ Στ. Δρούγου *et al.* (ἐπιμ.), *Κερμάτια Φιλίας. Τιμητικὸς τόμος γιὰ τὸν Ἰωάννη Τουράτσογλου, τόμ. II. Ἐπιγραφική-Ἀρχαιολογία-Varia*. Ἀθήνα, 387-403.
- Alarcão, J., Etienne, R. 1976. *Fouilles de Conimbriga II: épigraphie et sculpture*. Παρίσι.
- Asdracha, C. 2002. «Inscriptions chrétiennes et protobyzantines de la Thrace orientale et de l'île d'Imbros (IIIe-VIIe siècles). Présentation et commentaire historique», *AD 53A* (1998), 455-521.
- Brixhe, Cl., Panayotou, A. 1992. «Une inscription très courtisée: SEG 24, 548 (Pella)», *ZPE* 91, 129-135.
- Buraselis, K. 2007. *Θεία Δωρεά. Das göttlich-kaiserliche Geschenk. Studien zur Politik der Severer und zur Constitutio Antoniniana*. Βιέννη.
- Chandezon, Chr. 2003. *L'élevage en Grèce (fin V^e-fin Ier s. a.C.). L'apport des sources épigraphiques*, *Scripta antiqua* 5. Μπορντώ.
- Crespo Ortiz de Zárate, S. 2006. «Cognomina y nombres personales relativos al orden en el nacimiento en el norte de Hispania romana», *HAnt* 30, 101-118.
- Decourt, J.C. 1990. «Décret de Pharsale pour une politographie», *ZPE* 81, 163-184.

- Dimitrova, N.M. 2008. *Theoroi and Initiates in Samothrace. The Epigraphical Evidence* (Hesperia Suppl. 37). Πρίνστον – Νέα Ύερσέη.
- Dubois, L. 2010. «Des anthroponymes en -οῦς», στὸ R.W.V. Catling, F. Marchand (ἐκδ.), *Onomatologos. Studies in Greek Personal Names Presented to Elaine Matthews*. Ὁξφόρδη, 398-421.
- Fittschen Kl., Zanker P. 1983. *Katalog der römischen Porträts in den Capitolinischen Museen und den anderen kommunalen Sammlungen der Stadt Rom*, Bd. III. *Kaiserinnen- und Prinzessinnenbildnisse Frauenporträts, Beiträge zur Erschließung hellenistischer Skulptur und Architektur* 5. Mainz.
- Fittschen Kl., Zanker P. 1985. *Katalog der römischen Porträts in den Capitolinischen Museen und den anderen kommunalen Sammlungen der Stadt Rom*, Bd. I. *Kaiser- und Prinzenbildnisse, Beiträge zur Erschließung hellenistischer Skulptur und Architektur* 3. Mainz.
- Gschnitzer, Fr. 1994. «Zwischen Denkmal und Urkunde. Kaiserzeitliche Neuerungen im Formular der Psephismata», στὸ R. Günther, St. Rebenich (ἐκδ.), *E fontibus haurire. Beiträge zur römischen Geschichte und zu ihren Hilfswissenschaften, Studien zur Geschichte und Kultur des Altertums, Neue Folge* 1. *Monographien* Bd. 8. Paderborn – Μόναχο – Βιέννη – Ζυρίχη, 281-294.
- Hatzopoulos, M.B. 1996α. *Macedonian Institutions under the Kings I: A Historical and Epigraphic Study* (Μελετήματα 22). Ἀθήνα.
- Hatzopoulos, M.B. 1996β. *Macedonian Institutions under the Kings II: Epigraphic Appendix* (Μελετήματα 22). Ἀθήνα.
- Hatzopoulos, M.B. 1997. «L'État macédonien antique : un nouveau visage», *CRAI* 141, 7-25.
- Hatzopoulos, M.B. 2006α. *La Macédoine. Géographie historique – Langue – Cultes et Croyances – Institutions*. Παρίσι.
- Hatzopoulos, M.B. 2006β. «*Quaestiones macedonicae* : Lois, décrets et épistates dans les cités macédoniennes», *Τεκμήρια* 8 (2003/2004), 27-60.
- Hatzopoulos, M.B., Loukopoulou, L.D., 1989. *Morrylos, cité de la Crestonie* (Μελετήματα 7). Ἀθήνα.
- Hennig, D. 1997. «Die Beherbergung von Staatsgästen in der hellenistischen Poleis», *Chiron* 27, 355-368.
- Jennes, G. 2013. «The Name Helios in Graeco-Roman Egypt», *ZPE* 186, 267-269.
- Kajanto, I. 1965. *The Latin Cognomina*, *Comm. Hum. Litt.* XXXV.2. Ἑλσίνκι.
- Khanoussi, M., Maurin, L. 2002. *Mourir à Dougga. Recueil des inscriptions funéraires*. Μπορντώ – Τύνιδα.

- Nigdelis, P., Sverkos, E. 2009. «Zur Neudefinition des Territoriums einer makedonischen Polis der Kaiserzeit: Der Fall von Bragylus in Krestonia», *ZPE* 169, 163-172.
- Papazoglou, F. 1988. *Les villes de Macédoine à l'époque romaine* (BCH Suppl. XVI). Ἀθήνα – Παρίσι.
- Papazoglou, F. 1991. «Sur les Péoniens à l'époque romaine», *Posebna Izdanja* 95 (*Odjeljenje Društvenih Nauka Knjiga* 27). Σαράγιεβο, 271-274.
- Paschidis, P. 2006. «The Interpretation of Civic Elites and Court Elite in Macedonia», στο A.-M. Guimier-Sorbets, M.B. Hatzopoulos, Y. Morizot (ἐκδ.), *Rois, cités, necropoles, institutions, rites et monuments en Macédoine. Actes des colloques de Nanterre (décembre 2002) et d'Athènes (janvier 2004)* (Μελετήματα 45). Ἀθήνα, 251-268.
- Petersen, H. 1963. «The Numeral Praenomina of the Romans», *TAPhA* 93 (1962), 347-354.
- Puech, B. 2004. «Des cités-mères aux métropoles», στο S. Follet (ἐκδ.), *L'Hellénisme d'époque romaine : Nouveaux documents, nouvelles approches (Ier s. a.C.-IIIe s. p.C.)*. Actes du Colloque international à la mémoire de Louis Robert, Paris 7-8 juillet 2000. Παρίσι, 357-401.
- Rhodes, P.J., Lewis, D.M. 1997. *The Decrees of the Greek States*. Ὁξφόρδη.
- Ricl, M. 2001α. «A Family Quarrel in Early Byzantine Beroea», *SCI* 20, 97-104.
- Ricl, M. 2001β. «Donations of Slaves and Freeborn Children to Deities in Roman Macedonia and Phrygia: A Reconsideration», *Tyche* 16, 127-160.
- Ricl, M. 2009. «Legal and Social Status of *Threptoi* and Related Categories in Narrative and Documentary Sources», στο H.M. Cotton, R.G. Hoyland, J.J. Price, D.J. Wasserstein (ἐκδ.), *From Hellenism to Islam: Cultural and Linguistic Change in the Roman Near East*. Κάιμπριτζ, 93-114.
- Salomies, O. 2009. «Nomi personali derivati da numerali a Roma», στο P. Poccetti (ἐκδ.), *L'onomastica dell'Italia antica. Aspetti Linguistici, Storici, Culturali, Tipologici e Classificatori*, Coll. EFR 413. Ρώμη, 515-531.
- Solin, H. 1990. H. Solin, *Namenpaare. Eine Studie zur römischen Namengebung*, *Comm. Hum. Litt.* 90. Ἑλσίνκι.
- Solin, H. 1996. *Die Stadtrömischen Sklavennamen. Ein Namenbuch*. Στουτγάρδη.
- Solin, H. 2001α. «Zur Geschichte der Namensippe φίλος in der antiken Anthroponymie», στο M. Peachin (ἐκδ.), *Aspects of Friendship in the Graeco-Roman World. Proceedings of a Conference Held at the Seminar für Alte Geschichte, Heidelberg, on 10-11 June, 2000* (JRA Suppl. 43). Portsmouth, 51-62.

- Solin, H. 2001β. «Latin Cognomina in the Greek East», στο O. Salomies (ἐκδ.), *The Greek East in the Roman Context. Proceedings of a Colloquium Organised by the Finnish Institute at Athens, May 21 and 22, 1999*. Ἑλσίνκι, 189-202.
- Solin, H. 2003². *Die griechischen Personennamen in Rom. Ein Namenbuch*. Βερολίνο – Νέα Ὑόρκη.
- Tataki, A.B. 1993. «From the Prosopography of Ancient Macedonia: The Metronymics», *Ἀρχαία Μακεδονία* 5 (1989), 1453-1471.
- Tataki, A.B. 1998. *Macedonians Abroad. A Contribution to the Prosopography of Ancient Macedonia* (Μελετήματα 26). Ἀθήνα.
- Tataki, A.B. 2006. *The Roman Presence in Macedonia. Evidence from Personal Names* (Μελετήματα 46). Ἀθήνα.
- Thériault, G. 2001α. «Une fête des évergètes en Macédoine», *AncW* 32, 207-213.
- Thériault, G. 2001β. «Remarques sur le culte des magistrats romains en orient», *CEA* 38, 85-95.
- Veligianni, Chr. 1995. «Gazoros und sein Umland. Polis und Komai», *Klio* 77, 139-148.

Είκ. 1. Ἐπιτύμβιο ἀνάγλυφο τοῦ Ἀλεξάνδρου

Είκ. 2. Ἐπιτύμβια στήλη τῆς οἰκογένειας τοῦ Ἀλεξάνδρου καὶ τῆς Φιλοῦς

